

Mire számíthatunk Nap mint nap?

„Semmi kedvem elmagyarázni, hogy miért beszélek éppúgy, mint ők. Ez a legbiztosabb módszer, hogy megőrizzem idegen voltomat, márpedig ehhez mindenekfelett ragaszkodom. Ha akcentusom volna, percenként és mindenütt kiderülne, hogy idegen vagyok. Hétköznapivá válna, nyilvánvalóvá.”¹ Jose Semprun Nobel-díjas regényének főhőse a nyelv általi tökéletes aszsimilálódás látszatával őrzi meg saját identitását, amely a valahová tartozás vágya felett áll.

Abel Nema, Terézia Mora első regényének főszereplője tíz nyelvet is elsajátít steril, laboratóriumi körülmények között, olyan tökéletesen, ahogyan ezeket a nyelveket sehol sem beszélik – bármiféle akcentus, nyelvjárási hatás, hiba nélkül –, miközben egyre inkább kommunikációképtelen, otthontalan, identitás nélküli lesz: egyszóval idegen (néma) marad: „*úgy beszél, mint aki sehonnan se jött*”. Idegensége azonban nem egyedülálló. Az életét keresztező alakok mind magányosan, idegenként mozognak a világban, amely „*csupa szívettépő, ésvagy komikus*” történetből áll, továbbá „*telis-tele van szörnyű véletlenekkel és megszámlálhatatlan eseményekkel*” (így előlegezi a regény önmagát egy ismeretlen szerkesztő megfogalmazásában), és amelynek koordinátái az „itt” és „most” általános határozók (a korántsem egységes hangú, beazonosíthatatlan narrátor alapján). A szereplők idegensége ennek következtében már nem elhatározás kérdése, mint az idézett Semprunnál, nem az identitás erősítését szolgálja, hanem a meghatározhatatlan „itt és most”-ban való sodródásból adódik.

A regény a szerző Ingeborg Bachmann-díjjal kitüntetett novelláskötetéhez hasonlóan „különös anyag”²: olvasható például metaregényként, amely játszik az elbeszélés elbeszélhetőségének lehetőségeivel, ironizálja az elbeszélő szerepét, miközben ellenáll minden egyértelmű műfaji besorolásnak. Mivel az időrendben jól rekonstruálható cselekmény Abel Nema bolyongását meséli el egy kamasz, vágyakozó létből, egy háború és felkelések sújtotta (feltehetően jugoszláv) hazából a normális családi életbe valamelyik (Berlin multikulturális jegyeit is magán viselő) nyugati nagyvárosba; a regény felfogható Abel fejlődés-regényeként, felnőtté válásának történeteként is. Az utolsó, *Kijárat* című fejezet végkifejletének normalitását, békéjét azonban maga a regény kérdőjelezi meg: Abel Nema végül elégedett a világgal, hálásan él azok között, akik szeretik. Élete bizonyos tekintetben korlátozott, kevésbé összetett és reflektált, de vegetatív vonásai ellenére boldog letté alakul: „*a legszívesebben még mindig ezt mondja: Ez jó.*” Ennek ára azonban múltjának feledése, különleges képességeinek, sőt, egy átlagos ember beszédkészségének elvesztése.

¹ Jose Semprun: *A nagy utazás*. Európa, 2001. 99.

² Terézia Mora: *Különös anyag*. Magvető, 2001.

A számos bibliai utalás és a regény kerete hordozzák magukkal a bulgakovi megváltás-regény elemeit is. A nullával jelölt, *Most* című nyitó fejezetben Abel, a roma gyerekcsapat által félholtra vert, bukott, fekete angyalként, fejjel lefelé lóg egy játszótéri mászókán. A szintén nullával jelölt, időrendben közvetlenül ez után következő, ám a regényben utolsóként szereplő *Kijárat* című fejezetben mintegy megváltásra lel Mercedes ('jóindulat, fogolykiváltó') – akivel korábban látszatházasságban élt – és annak fia, a kis Omar ('kiút, megoldás') oldalán. Az olvasó a *Most* fejezete után következő, de tulajdonképpen időrendben és logikailag hozzá vezető fejezeteket nyomozóként is olvashatja, mintegy arra keresve a választ: ki és miért verte, kötözte meg Abel Nemát, és lógatta fel őt a játszótér mászókájára. A regény eközben alvilági helyekre kalauzolja olvasóját, nem mellőzi a nagyvárosi gettók, másvilágok leírását, és kifejezetten izgalmas, akciófilmekre emlékeztető üldözési jeleneteket, homályban hagyott bűneseteket tartalmaz.

A cselekményvezetés korántsem lineáris; a helyszínek nehezen beazonosíthatóak, folyton változók, akár egy pikareszk regényben, ahol a furcsa, változatos, csodás kalandok, katasztrófák egymásutánján, valamint a helyváltoztatáson van a hangsúly. Eközben a legkülönbélebb emberek keresztezik a főszereplő útját hosszabb-rövidebb ideig, akiktől ő maga a picaro-hősökhöz hasonlóan független marad. Ez a függetlenség viszont már nem a kópék könnyed szabadságában gyökeredzik, hanem Abel titokzatos magányában, melynek alapja a gyerekkori apahiány és visszautasított kamaszszerelme az egykori barát, Ilja iránt. A regény Abel gyerek- és ifjúkorával kapcsolatos szálai és több női szereplő sorsának részletei utat engednek egy pszichoanalitikus megközelítésnek is.

Terézia Mora mindezekén túl magabiztosan vezet különféle réteglétekbe és peremvidékekre (mint egy multikulti, antropológiában és gender studiesban jártas Dante, amint pokolra száll): bevezet a pedofilok, homoszexuálisok éjszakai világába, vissza-visszatérnek az otthontalan cigánygyerekek, a hajléktalanok, bevándorlók, gettólakók, piti bűnözők, vándorzenészek és egy kurva kisközössége. Road movie-ként (amely műfaji megjelölés egy fejezet címe is) eljuttat a nagyvárosból vidékre, a Balkánra, Abel származási helyére; szürreális tudatfolyam technikával pedig lehetővé tesz egy tér- és időbeli utazást is, ahol a kábítószer hatása alá került Abel kafei bíróság előtt találja magát.

A *Nap mint nap* ugyanígy bepillantást enged az értelmiség világába is: az egyetem, az Abelt támogató professzor, az agyát kutató tudósok, a szomszédokban lakó örült káoszkutató és vendégdiákok által egy egész társadalmi tablót kínál, és részben Abel anti-karriertörténetét tartalmazza. A politikai, társadalmi mérték azonban nem kapnak hangsúlyos szerepet; a történelmi események, így a háború(k) épp csak tényként említett háttér marad(nak). Annál nagyobb tér jut a média torzító hatásának. A legkülönbélebb hírek az izmusok versépitésére jellemző montázsok formájában idézetként vagy a regény valóságának eseményeivel groteszk módon keveredve szóródnak szét a szövegek között.

A kisközösségek mellett Abel valós bolyongásai során – aki valóban képtelen tájékozódni, akár a hazafelé vezető úton is eltéved – pedig egy-egy vilanásnyira fény vetül egyes férfiak, nők, gyerekek, idős emberek magányára, elhagyatottságára, amely rövid ideig feloldódik Abel közelségében, aki né-

mán (meg)hallgatja mások történeteit. A kötetben szereplők általában csak rövid időre érzékelik egymást, mint ahogy az olvasó is csak rövid ideig nyerek közvetlen rálátást az adott figura gondolataira, belső világára; ez a fókuszok és az elbeszélői hangok akár egy mondaton belüli rövid váltásaival válsul meg. Mora mesterségbeli tudása nemcsak az írói technikák biztos használatában válik nyilvánvalóvá: nyelvhasználata minden nyelvi szinten, minden stílusrétegében átgondolt, a legapróbb részletekig megkomponált. Az események sorrendje, valamint a szereplők mátrixa a bonyolult időkezelés, az elliptikus szerkesztés, a gyakori perspektívaváltás és a különös tipológia ellenére is felfejthető.

Hogy a gazdag intertextuális, akár filmes, zenei utalások (pl. Biblia, I. Bachmann, Beatles, A. Döblin, R. M. Rilke, Tamási Á., W. Wenders), a beszélő nevek – melyek etimonját a legtöbb szereplő ismeri és mintha identitása részeként, helyett igyekezne használni – (Abel, Ilja Bor, Kinga 'harcos nő', Mira 'csoda', Nema 'néma' 'barbár', Mercedes 'jóindulat, fogolykiváltó', Omar Alegre 'megoldás, ellenszer, kiút', Thanos 'Thanatosz ellentéte'), a nyelvekkel való játék (latin, cigány, szláv szavak, mondatok, etimonok, magyaros káromkodások) a német és magyar olvasókban milyen asszociációs mezőket nyit fel, külön dolgozat témája lehetne. Ugyanígy érdekes kérdés Terézia Morával kapcsolatban, hogy a tíz éve Berlinben élő műfordító-író bilingvális volta hogyan érvényesül német nyelven írt műveiben.

Annak ellenére, hogy a szerző könyve nagyon tudatosan rendkívül sokat markol, a történet miatt is (ld. bűnügyi szál) izgalmas olvasmány, és sokféle olvasói elvárásnak képes megfelelni.

A regény, mely címében is idézi Ingeborg Bachmannt, nem csupán oldalszámát tekintve polifonikus nagyregény: Balzac, Bulgakov, Kafka, Joyce, Semprun felől érkezik, nagyon is európai 'Kulturgut'. Kellően konkrét, hogy felismerjük benne Európa mostját, és kellően művészi és rögzíthetetlen ahhoz, hogy ezen az „itt és most”-on túlmutasson egy lehetséges *Kijárat* felé.

És mire számíthatunk biztosan nap mint nap, ami elnyomja az emberi faj saját 'bábeli' hangzűrzavarát? „*Nap mint nap dél körül, valamint vasár- és ünnepnapokon szinte folyamatosan [...] A park melletti templomban harangoznak.*” Akármilyen bosszantó, monoton, kiüresedett, nem korunkhoz illő, de legalább biztos.

Terézia Mora: *Nap mint nap*. Magvető, Budapest, 2006 (Fordította: Nádori Lília)

Marion Wagner

Jelenségek a Nap körül

Aki kezébe veszi Aleš Šteger szlovén költő *Protuberancia* című verseskötetét (fordította Orcsik Roland), annak már aligha lesz szüksége teoretikus és líra-fogyasztói érvek tömkelegére, hogy azok a legagyafúrtabb módon igyekezzenek bebizonyítani számára, hogy nem afféle hétköznapi instant irodalomhoz van szerencséje. Ezért is van nehéz dolgom, mikor írni szeretnék erről az esszenciális műről, hiszen régóta tudjuk: „Jó bornak nem kell cégér.” S még inkább tudhatjuk azt is, ha valahol, akkor a hazai irodalmon belül kétszeresen igaz az állítás ellenkezője is, hiszen sok jó címkével találkozhatunk, melyekről hamar kiderülhet a mögöttes tartalom hiánya, és akadnak remek alkotások szép számban, amik megmaradnak az ismeretlenség homályában, mert nincs aki foglalkozna velük, de ez már az irodalomkritika asztala. Mégis mindenképpen érdemes és szükségszerű megállni egy pár gondolat erejéig, hogy napjaink jó és rossz borokat egyaránt hirdető kulturális piacgazdaságában megpróbáljuk megtalálni a valódi érték mibenlétét, lefejtve, megtisztítva a kulturális sajátosságok, kánonok, okoskodások, érdekek figyelemelterelő fecsegésétől.

E hangzatos, de nyilvánvalóan egyelőre javarészt a levegőben lógó kinyilatkoztatás után kellene jönnie annak a tematikailag idevágó, melankolikus résznek, hogy mennyire nem ismerjük a körülöttünk élő nemzetek irodalmát, milyen hiányosságaink vannak ezen a területen annak ellenére is, hogy sokan fektetnek energiát ennek az állapotnak az orvoslásába. Hadd tekintsek most el mégis a formaságoktól, melyeknek természetesen máshol megvan a maguk cseppet sem lebecsülendő helye, de Štegernek nincs szüksége efféle korteskedésre, illedelmes félmosolyokra, magyarázatokra ahhoz, hogy érvényesülni tudjanak versei (az ütni talán megfelelőbb szó lehet). Összetettséjük, gondolatviláguk kendőzetlen szakrális naturalizmusa nem bújik meg a nemzeti keretek, nemzeti gyökerek kollektív emlékezetéből építkező irodalmi patriotizmus mögött, ezért nincs is szükség ezek különösebb hangsúlyozására. De messze túlnő a versdivat, költészeti trendek tágasabb dimenzióin is, így felesleges az ezeken a szinteken felmutatott erényeivel foglalkoznunk.

A fiatal költő nem ragad le a bizalmas toposzok, lokális eszmeiség, európaiság határain, azoknál sokkal többet céloz meg.

Aleš Šteger költészete atmoszférikus. Lírája hihetetlenül nagy szuggesztív erővel hat, s mintha csak saját gondolataink csapongó, minden tudatos irányítástól mentes áramlataiból szondázna, rajtakapva érezzük magunkat sorait olvasva. A belső ráközelítés, az őszinteség melankóliája, a vágyakozás valamire, ami több a gyökerek lassú sorvadásának profetikus valóságánál, a pusztulásnál, a tél csendjénél, talán valami olyasfélén, ahogyan a „...Csillagok morajlását hallgatom a csőben / És az elnémulás ritka pillanatait várom / Hogy az isteni sár kegyelemként szakadjon könyörgésünkre, / A csatornában sínylődőkre. Örökre”. Nyelvi professzionalizmusában a nyelvi funkcionizmus tömörsége és képeinek kimunkáltsága bámulatos összhangban van egymással.

Šteger versei nyers, őszinte érzések, gondolattöredékek vagy hétköznapi történések, benyomások szavakká lényegülése, amiket nem szűrnek meg az illedelmesség, a szigorúan vett tudatosság állította gátak, hanem megmaradnak valami ősi tisztaságban messze az emberi gondolkodás önvédelmi, önáltató, öngazoló védvonalaitól. Nem gondolatokat szeretne tolmácsolni, nem érzelmeket akar átélhetővé tenni szövegein keresztül, egyszerűen nem AKAR, csak végzi a dolgát. S ezáltal önkéntelenül tesz részesévé azoknak a dolgoknak, amik soraiban rejtőznek, hihetetlen pontossággal rögzíti a körülötte lévő világból érkező impulzusokat, mégsem analizál, megáll a merengésben, a két gondolat között tatóngó hallgatásban. Nem AKAR, mert nincs is szüksége akarásra, hiszen minden rezdülése sajátunk is egyszerre. Nem idegen és újszerű, amiről beszél, hanem valami, aminek – akarjuk vagy sem – mi is tanúi, résztvevői, áldozatai, sőt elkövetői vagyunk. Ahogy egy nyomtatott papírlap néhány kurta szavából, a vérben mért anyagmennyiségre vonatkozó néhány jelentéktelennek tűnő számjegyből gyógyíthatatlan betegség diagnózisa áll össze, ahogy a kivágot, mozdulatlan, néma fatörzsekben megtestesül a mába rejtett lehetőség, felelősség, a mulandóság elháríthatatlan valósága. De a nyomtatott lapon lévő tinta, a csontokon, törzseken megpihenő fűrész kívülálló marad, nem osztozik a magányban. Nem ad választ a kérdéseinkre. Azokat nekünk kell megtalálni. Egy világ kérdései, kételyei ivódnak bele a legkisebb anyagrészecskébe, a legelemibb történésekbe is, éppen ez az, amitől a *Protubenciára*, Šteger lírájára igaz az a szó, hogy egyetemes.

„...Fagyos csendben amputálnak. / A kölyök a tortába vág. A benzinszag enyhül / Majd a levegő megremeg a nagy fa halk huppanásától / Amikor ébrednek a gyökerek, / Csupán a traktorgumi fakó nyomai / És a törzs aljnövényzetének fekete maradványai emlékeztetnek, / Kit is tápláltak, hogy segítségükkel megérintsék az eget. / Ptuj – Pragersko – Ljubljana. / Csupán az tudja, mi a száműzetés, aki a fatörzsek közé megy. / Mindenütt váratlan lehűlések. / Lán-cok nyomai a felpakolt tuskókon. Csupa ragyogás.”

Darvasi László a kötethez írt utószavában hitelesen fogalmazza meg: „Šteger verseiben rendre jóvátehetetlen történik. Tragédia tanúi vagyunk, ám a lírai események nem az élet értelmét és célját negligálják, mint inkább a megnevezés felelősségének hangsúlyozásával különbnél különbnél súlyokat raknak az eljövendőre.”

Ezek a versek rólunk, emberekről szólnak, rólunk, az emberiségről szólnak. Mikroszkópon keresztül láttatva a valóságot, s mikroszkóp alá helyezve önmagunkat.

A *Protuberanciát* magyar nyelven megjelentető BabelPress Kiadó és Orcsik Roland, Šteger kötetének magyarítója egyaránt megérdemlik az elismerő szavakat, hiszen nem akármilyen élményben lehet része azoknak, akik a költő Szlovéniában először 2002-ben megjelent könyvét most itthon is megismerhetik.

Aleš Šteger: *Protuberancia*. BabelPress Kiadó, Veszprém, 2006 (fordította Orcsik Roland)

Csepregi János

Könyvleletek

A test költészete

Szabó T. Anna kötetét illetően megfordíthatjuk a címben szereplő szóösszetételt, s akár beszélhetünk a költészet testéről is. A test költészete avagy a költészet teste. A szerző legújabb, *Elhagy* című verseskötete a test problémáját járja körül. A testét, mely hol a fájdalom, hol a gyönyör forrása, s a költő hol gyermekként, hol anyaként, hol nőként reflektál rá. A nézőpontok meglehetősen különbözőek: mást sugall az anyához ragaszkodó csecsemő teste, s mást a gyermekbe kapaszkodó anya teste. Mást az odaadó szeretőé, mást a férfié, s megint mást a haldoklóé. Szabó T. Anna verseiben azonban nemcsak az anyagi valósághoz köthető emberi korpusz jelenti a középpontot: a szövegek önmagukra is figyelnek, s egyszerre szólnak a már említett embertestről és az elvontabb verestestről. Egyes szövegeket a versformára, a vers létezési módjára történő önreflexióként is olvashatunk, s ezzel ezek a költemények önmagukkal hoznak létre érdekfeszítő dialógust.

Mindezek fényében érdemes közelelteni az *Elhagy* című vershez. A megszólaló lírai hang egy csecsemő nézőpontjából szemléli a kicsit sem feszültségmentes gyermek-anya viszonyt. „*Elárul és elhagy. / Kilök magából és elhagy. / Önmagát adja en-nem és elhagy.*” A gyermeki ragaszkodás vívódásokkal és csalódásokkal teli hangja szólal meg, a születés pedig nem örömteli pillanatként tárul elénk: a megszülető csecsemő az anya testének elhagyását traumaként, az anya áruulásaként éli meg. A továbbiakban

egyszerre jelenik meg az anya szerep-tete, odaadása és minden esetben ellenpontként az elhagyás aktusa, mely minduntalan figyelmeztet bennünket az anya-gyermek viszony feszültségeire, problematikusságára: „*Este lefekszik az ágyra velem, / aztán kioson és elhagy.*” Alapvetően természetes reakció a gyermeki sértődöttség, miután megtörténik annak a felismerése, hogy az anya egy teljesen különálló, tőle különböző lény, aki – hiába test a testből – nincs mindig mellette. Sértődöttség és frusztráció. S végül a beismerés: „*Egy csak a lecke: nem ő vagyok én, / idegen, idegen, elhagy.*” A fentebbi sorok egyszerre jelzik a gyermek keserű rádöbbenését az anya különálló létezésére, másfelől pedig határvonalat is jelölnek: a következő sorokban már egy másik lírai hang szólal meg. Egy másik nézőpont, mely vigasztalólag lép fel, s az eddig megszólaló megszólítottá válik: „*Ott a világ, lesz más, aki vár! / Lesz majd benne, kit elhagyj.*” Mintha az anya hangja szólalna meg, mintha ő vigasztalna, azonban ez a vigasz sem teljesen felhőtlen: nemcsak a jövőbeli társ megtalálása jelenti a vigaszt, hanem egyúttal a kölcsönös elhagyás lehetőségé is. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk a szöveg önreflexiójáról sem: az anya-gyermek viszony analógiája nem más, mint a szerző-szöveg viszonya. Ebben az olvasatban pedig maga a szöveg beszél, mely szintén „egy test” volt valaha a szerzővel, s a kiszakadás, a különválás pillanatában válik önálló létezővé. És itt a

megtalált társ szerepébe magát az olvasót, a befogadót képzelhetjük, akiknek köszönhetően a szöveg létezése újabb dimenziókat nyerhet. Az *Elhagy* című versben megszólaló hangok jól tematizálják a viszonyok (anya-gyermek, szerző-szöveg) feszültségét, s a hangpárok egymásba illesztése pedig áttételessé teszi az értelmezést.

Az anya gyermekhez való viszonyát pedig nemcsak a fentebb bemutatott vers emeli ki, hanem az első két kötetbeli ciklus (*Elhagy*, *A tanulság*) szövegei szintén ezt a témát járják körül. Az anya teste eleinte védelmet adó otthonként jelenik meg („*Alszanak. Hogy legyen éber? / Fordul a kisbaba bennem. / Tartani, védeni őket. / Vérmeleg fészek a testem.*”), majd ez fokozatosan átalakul, s a megszólaló lírai hangok (Mária, Magdolna) révén szinte szentéllyé válik a test.

S ha már a kötet ciklusairól szövegek, nem szabad figyelmen kívül hagyni a kilences számot sem. Kilenc versciklus szerepel a könyvben, és az anya-gyermek viszony felől olvasva ezt a számot, egyértelművé válik az utalás arra a kilenc hónapra, mely alatt az anya kihordja magzatát. A ciklusok általában hat-hét versből állnak, kivéve a kötet középpontjában elhelyezkedő ötödik ciklust (*Lenni a mindent*), melyben összesen tizenhárom szöveg kapott helyett: kétszer annyi, mint a többiben. Egyrészt a kötet közepén való elhelyezés, másrészt az itt szereplő versek mennyisége kiemeli a ciklust a többi közül, s ráirányítja az olvasó figyelmét. Sokkal erőteljesebb itt a természet megjelenítése, látványos természeti képek lendítik tovább a gondolatmenetet, s egyes szövegek szinte imába, deista ráolvasásba for-

dulnak: „*esőszag testszag föld szaga füvek / kis lángjai / szirmok a földön szerte illatok / szilánkjai // tűzborzoló esőhözó hideg / szél őszi szag / az ég alatt a száraz lomb zizeg / add meg / magad*”. A természet képei fonódnak össze a test képeivel, egymásba mosódnak a határvonalak, hogy egy olyan mindenség keletkezzen, melyben nincsenek jól elkülönülő létezők, hanem csak összefolyt és elkent átmenetek: „*Úgy bomlani ki minden mozdulatból, / mint szárnyacsapásból lebegő madár, / ahogy a tágas, áramló magasból / a célra tart, a zuhanásra vár. / Telítődöm a tűzzel: lebegek. / Magamban hordom saját egemet.*”

Annak ellenére, hogy Szabó T. Anna verseskötete az anyaságot, a családi kapcsolatokat, a természet csodálatosságát tematizálja, valami vészjósló hangulat lepi el néha szövegeit. Úgy tűnik, mintha a természet csodái felett folyamatosan ott lebegne a halál és az elmúlás gondolata és lehetőség, mely gyakran a legszebb és legcsodálatosabb pillanatokat is megmérgezi. Mégsem lehet peszsimizmusról beszélni, inkább reális számvetésről, előretekintésről: a csodák mögött mindig felismerhető a hétköznapok monoton hömpölygése, mely vissza-visszarántja az olvasót a valóságba. Elgondolkodtató és érdekfeszítő Szabó T. Anna könyve, hiszen szövegei több síkon mozognak; egyszerre szólnak testről, anyáról, gyerekről, természetről és szólnak magukról: a versformáról, a vers létezéséről. A költészet testéről.

Szabó T. Anna: *Elhagy*. Magvető, Budapest, 2006.

Vincze Ferenc